

Tek Parti Sistemlerine Yönelik İncelemeler ve Kemalist Tek Parti Rejimine İlişkin Akademik Perspektifler

Halise Karaaslan Şanlı¹

Özet

Türkiye’de 1923-1946 yılları arasında egemen olan tek-parti dönemine ilişkin çok sayıda ve çeşitlilikte akademik perspektif geliştirilmiştir. Geliştirilen akademik perspektifler, Kemalist tek-parti döneminin niteliklerini, uygulama ve yöntemlerini açıklamaya ya da yorumlamaya çalışan değerlendirmelerden oluşmaktadır. Bu değerlendirmeler, Kemalist tek-parti döneminin demokratik oluşundan, otoriter hatta totaliter bir karakter taşıdığına değin farklılıklar gösterir. Bu farklılıkların ve açıklamaların bir araya getirilerek irdelenmesinin bir yolu siyasal partiler kuramının özellikle tek-partilere ilişkin yanları üzerinde durmaktır. Bu bölümde, öncelikle genel olarak siyasal partiler sosyolojisinin tek-parti sistemleri üzerine açıklamalarına kısaca değinilecek ve sonrada Türkiye’deki tek-parti rejimini değerlendiren görüşler sunulmaya çalışılacaktır. Türkiye’deki tek parti sistemi üzerine akademik perspektiflerin ortak ve farklı yönlerini ortaya koymayı amaçlayan bölümde, döneme ilişkin tarihsel bir anlatıya mümkün olduğunca girilmemeye çalışılacak, konu tek parti dönemine ilişkin özellikle 1950 yani tek-parti sonrası açığa çıkan akademik perspektiflerin özetlenmesiyle sınırlı tutulacaktır.

1. Tek-Parti Sistemleri Üzerine Genel Değerlendirmeler

Tek-parti dönemine ilişkin ayrıntılı çalışmalarıyla tanınan Mete Tunçay tek-parti sistemleri üstüne geliştirilmiş olan kuramsal çerçevelerinin bir hayli zayıf ve dağınık olduğunu belirtir (Tunçay, 2005: 10). Bununla birlikte dünyada ve Türkiye’de pek çok siyaset bilimci bu konu üzerinde çalışarak kısmi de olsa ortak noktalara erişmişlerdir. Tek-parti sistemleri üzerine geliştirilmiş farklı değerlendirmelerin aktarılmasına, siyasal partiler

1 Doç. Dr., Ankara Üniversitesi İletişim Fakültesi, halisekaraaslan @gmail.com,
<https://orcid.org/0000-0002-6840-6096>

sosyolojisinin kurucularından Maurice Duverger'in parti sistemleri konusundaki görüşlerinden başlamak, tek-parti sistemleri üzerindeki açıklamaları aydınlatmak için iyi bir başlangıç noktasıdır.

Maurice Duverger'in *Siyasal Partiler* (1974) başlıklı çalışması, parti sistemleri konusunda tanınmış ve alanında sık kullanılan kaynaklar arasındadır. Duverger, parti sistemlerini parti sayısı esasına dayanarak bölümlendirmektedir. Bu yaklaşıma göre, parti sistemleri; sistemde mevcut bulunan partilerin sayısına göre, tek-parti, iki parti ve çok parti olmak üzere üçe ayrılır. Duverger, parti sistemi olarak tek-partilerin plüralizmden şüphesiz farklı olduğunu vurguladıktan sonra, tek-parti sisteminin genellikle sanıldığı kadar türdeş olmadığını, bir değil birçok tek-parti sisteminin mevcut olduğunu belirtmektedir. "Tek-partinin genel bir tasviri, müphem kalmak zorundadır" (1974: 344) ifadesini kullanan Duverger, genel olarak tek-partili sistemlerin değerlendirilmesinde kullanılan faşist ve komünist tek-parti ayrımı için "Tek-partinin, Komünizm ve Faşizmden başka tipinin mümkün olmadığı yolundaki yaygın kanaat, problemi büyük ölçüde karıştırmıştır; böyle bir kanaat, gerçeğe uygun değildir" (Duverger, 1974: 358) açıklamasıyla bazı tek-partilerin gerek felsefeleri, gerek yapıları bakımından gerçek anlamda totaliter olmadığını belirtir. Bunun en iyi örneğinin 1923'den 1946'a kadar Türkiye'de tek-parti olarak faaliyet göstermiş bulunan Cumhuriyet Halk Partisi'nin sağladığını söyleyen Duverger:

"Türk tek-parti sistemi, hiçbir zaman bir tek-parti doktrinine dayanmamış; tekele resmi bir nitelik vermemiş; onu, sınıfsız bir toplumun varlığıyla ya da parlamenter çekişmeleri ve liberal demokrasiyi ortadan kaldırma arzusuyla meşrulaştırmaya çalışmamıştır. Sahip olduğu tekelden dolayı daima rahatsızlık, hatta utanç duymuştur. Türk tek-partisi, bir suçlu vicdanına sahip olmuş ve bu noktada, kendilerini taklit edilmesi gerekli modeller olarak gösteren Faşist ya da Komünist kardeşlerinden ayrılmıştır. ...Türk tek-partisinin yapısında totaliter bir taraf yoktu. Bu yapı, ne hücrelere, ne milise, hatta ne de gerçek anlamda ocaklara dayanıyordu; partiyi, yöneticilerin üyelerinden daha büyük önem taşıdığı bir komite partisi olarak dahi kabul edebiliriz" (Duverger, 1974: 359-361) demektedir.

Tek-parti sistemleri üzerine çalışmalarıyla tanınan diğer bir siyaset bilimcisi de Giovanni Sartori'dir. Sartori, 1976 tarihini taşıyan *Parties and Party Systems* başlıklı kitabında, tek-partili sistemleri hâkim parti, hegemonyacı parti ve gerçek tek-parti olmak üzere üç kategoriye ayırmaktadır. "Hâkim parti sisteminde, hâkim partinin meşru ve bağımsız rakipleri olarak onunla mücadele edebilen küçük muhalefet partileri mevcutken; hegemonyacı parti sisteminde, iktidar mücadelesi, ne biçimsel ne de gerçek anlamda mevcuttur.

Hakim parti ve hegemonyacı parti sistemlerinin yanında, birden çok partinin ne hukuken ne de fiilen mevcut olduğu gerçek tek-parti sistemleri görülür” diyen Sartori bu kategori içinde de ideolojinin yoğunluğuna, dolayısıyla baskının şiddetine göre tali bir ayırım yapmakta ve tek-partinin, totaliter, otoriter ve pragmatik olmak üzere, üç alt tipini ayırt etmektedir (Akt. Özbudun 1974: 115-116). Sartori’nin açıklamalarına göre; totaliter tek-parti, toptancı bir kapsama ve toplumu siyasallaştırma girişimidir. Bu gibi partiler “yeni adam” yaratmayı amaçlasınlar ya da amaçlamasınlar, alt sistemler gibi her türlü alt grup özerkliğini de yıkma eğiliminde olurlar. Özel yaşam alanları geniş ölçüde devlet denetimi altına alınır. Otoriter tek-parti, bütün toplumu kapsama gücü ya da isteği olmayan bir denetim sistemidir. Bu yönetim türünü, toptancılık değil, dışta-bırakıcılık ile nitelenir. Ancak, dıştakilerin siyasal etkenliklerinin sınırlandırılması söz konusudur. Seferber etmeler derinliğine değildir. Sistemde, önderin karizması ve bir takım yüzeysel etkiler de rol oynamaktadır. Alt gruplar, siyaset dışında kaldıkları sürece dilediklerini yapabilirler. Pragmatik tek-parti ise, bir ideolojinin haklı kılıcılığından yoksundur; dolayısıyla, ötekilerden daha az zorlayıcılık potansiyeli vardır. Otoriter tek-partiler dışta bırakıcılık yerine, özümleyici bir politika güderler. İç ideolojik tutarlılığın zayıflığı örgütsel gevşekliğe yol açar ve sistem adeta çoğulcu bir görünüm taşır. Sartori’nin açıklamaları ışığında Türkiye’deki tek-parti deneyimini değerlendirdiğimizde, Kemalist tek-partinin, Sartori’nin vurguladığı biçimde ‘totaliter’ özellikler taşımadığını, ‘otoriter’ ile ‘pragmatik’ özellikler gösteren bir yapıya sahip olduğunu söylemek mümkündür.

Sartori’nin siyasal partiler sınıflamasına benzer bir tek-parti sınıflaması, LaPalombara ve Weiner’in *Siyasal Partiler ve Siyasal Gelişme* (1966) başlıklı kitabında yer almaktadır. Siyasal partileri öncelikle “yarışmacı olan ve olmayan” diye ikiye ayıran yazarlar, yarışmacı-olmayan tek-parti sistemlerini de “otoriter, çoğulcu ve totaliter” olmak üzere üçe ayırırlar. Bu sınıflamada ideolojik katılıkla nitelenen totaliterlik, belli bir ölçüde ekonomik ve teknolojik çağdaşlaşmayı gerektirmektedir (Komünist ve Faşist-Nazi Partiler gibi); uygulamaları yarı-otoriter olup ideoloji katı olmaktan çok pragmatiktir, öteki gruplarla ilişkileri yıkıcı olmaktan çok özümleyicidir, geleneksel seçkinlerin ve yapıların sürmesine, eski sömürgeci devlete bağımlılığın devam etmesine önem vermez, öteki örgütlere karşı da “hoşgörü ama denetim altında bir çoğulculuk” havası vardır (Meksika ve bazı Afrika örnekleri gibi). Otoriterlikte ise gerek parti gerek ülke çoğunlukla tek bir önderin yönetimindedir, muhalefet devrime ya da ulusa ihanet ve güvenliği tehdit etmekle suçlanır, ideolojisinin değiştirici olması gerekmez, tutucu da olabilir, zaten bu tür ekonomik ya da siyasal çağdaşlaşmaya pek elverişli

olmayıp totaliterliğin planlı denetim olanaklarından da, çoğulculuğunun yenilik ve deneme olanaklarından da yoksundur, uzun sürünce tıkanmaya uğramak eğilimindedir (İspanya ve Latin Amerika örneklerine bakılabilir). Kemalist tek-parti bu değerlendirmelere göre, otoriter ile çoğulcu türler arasında yer almaktadır (Tunçay, 2005: 13).

Tek-parti sistemleri üzerine çalışmalar yapan bir başka siyaset bilimci Clement H. Moore'dur. Moore, tek-parti sistemlerinin incelenmesinde ve bu sistemin alt-tiplerinin ayırt edilmesinde, ideoloji değişkenine öncelik tanımaktadır. Moore, tek-parti sisteminin ayırıcı özelliğini, onun yeni bir meşruluk kaynağı oluşunda görür. Moore, tek-parti ideolojilerini amaç ve fonksiyonlarına göre sınıflandırarak, dörtlü bir tipoloji elde eder. Bu tipolojileri “amaçlar, fonksiyonlar, toptan değişme ve kısmi değişme” şeklinde kategorilendirir (Akt. Özbudun, 1974: 115-116). Moore'a göre, amaç bakımından bir ideoloji ya toptan değişimi ya da kısmi bir değişimi hedef alabilir. Toptan değişme totaliter ve kliyastik rejimleri getirirken, kısmi değişme vesayetçi ve yönetsel tek-partili rejimleri getirir. Moore'un bölümlenmesinde yer alan vesayetçi parti rejimi, tek-parti sisteminin, kısmi bir değişmeyi öngören araçsal bir ideoloji ile meşrulaştırılması halinde ortaya çıkar. Moore, vesayetçi ya da vasilik rejimlerine Türkiye, Yugoslavya, Tunus ve Tanzanya gibi ülkeleri örnek gösterir (Özbudun, 1974: 115-116, Tunçay, 2005: 18-20).

Türkiye'de siyasal partiler üzerine çeşitli görüş ve yaklaşımları, analitik bir açıdan değerlendiren bilim insanlarının görüşlerine de burada yer vermek gerekir. Konuyla ilgili ilk çalışmalardan biri Ergun Özbudun'un *Siyasal Partiler* (1974) kitabıdır. Özbudun, tek-parti sistemlerinin büyük çeşitlilik gösterdiğini vurguladıktan sonra, bu sistemleri kendi içlerinde alt kategorilere ayırarak incelemek gerektiğini belirtir. Özbudun'un kategorileri “muhalafet partilerinin varlığı ve fonksiyonları, tek-parti ideolojisinin niteliği ve tek-partinin sosyal ve kurumsal dinamiği” başlıklarıyla tanımlanabilir (Özbudun, 1974: 113). Özbudun kitabında, Türkiye'deki tek-parti deneyimine ilişkin görüşlerine “ideolojik nitelikleri bakımından tek-parti sistemleri” alt ayrımında yer vermektedir. “Tek-parti sisteminin, kısmi bir sosyal değişmeyi öngören araçsal bir ideoloji ile meşrulaştırılması halinde, ‘vesayetçi’ bir sistem ortaya çıkar. Vesayetçi rejimlere Atatürk Türkiye'si... örnek gösterilebilir” diyen Özbudun, vesayetçi ideolojiler üzerine şu açıklamalara yer verir:

“...Bir kısım sosyal grupların iktidardan uzak tutulmalarını meşrulaştırır da, totaliter sistemlerde olduğu gibi tam bir sosyal atomlaşmaya, eski plüralist yapının kökten yıkılmasına yol açmaz. Vesayetçi rejimler için istikrarsızlık tehlikesi, rejimin kısmî sosyal değişim amaçlarının gerçekleştirilmesiyle

ortaya çıkar. Vesayetçi ideoloji, totaliter ve kiliyastik ideolojiler gibi sürekli bir meşruluk kaynağı olmadığından, sınırlı hedeflerinin gerçekleşmesiyle birlikte, meşruluğunun dayanağını da kaybeder. Bu durumda rejim iktidar dışı bıraktığı fakat ne özümleyebildiği ne de ortadan kaldırabildiği sosyal güçler tarafından yıkılır veya niteliğini değiştirerek ‘yönetsel’ yahut ‘kurumsal’ bir tek-parti sistemi haline gelir” (Özbudun, 1974: 118).

Özbudun’un vesayetçi tek-parti rejimlerine ilişkin görüşlerinin bir benzeri Zafer Tarık Tunaya’nın 1980’de kaleme aldığı *Siyasal Kurumlar ve Anayasa Hukuku* adlı çalışmasında yer almaktadır. Tunaya, tek-parti sistemlerinin farklı doğuş nedenleri ve ideolojileri olduğunu ve bu ideolojilerin ülkelerin doğuş koşullarına bağlılığını vurguladıktan sonra, tek-parti çeşitlerini ve sistemlerini “ideolojik amaçları” ve “kalıcılık ve geçicilikleri bakımından” ikiye ayırır. Tunaya eserinde Türkiye’de tek-parti dönemini değerlendirirken, CHP’nin ideolojik amaçları ve kalıcılığı-geçiciliği açısından bir “vesayet partisi” niteliğini taşıdığını belirtir (Tunaya, 1980: 14).

Türkiye’de siyasi partiler üzerine çalışmalar yapan bir diğer siyaset bilimci, Münci Kapani’dir. Kapani, *Politika Bilimine Giriş* (ilk basım 1975) kitabında, tek-parti sistemleri konusunda Duverger’in yaklaşımına benzer bir sınıflandırma yapar. Kapani, “Parti sistemleri açısından temel ayırım, tek-parti ile birden fazla parti arasındaki ayırımdır denilebilir. Zira bu ikisi arasındaki fark kapalı ve tekelci bir sistemle, açık ve yarışmacı bir sistem arasındaki farkı, paylaşılmayan bir iktidarla paylaşılan bir iktidar arasındaki mesafeyi ifade eder. Bu, şüphesiz ki rejim bakımından çok önemlidir” ifadesini kullanır. Kapani, tek-parti kavramının ilk bakışta sanıldığı kadar basit bir kavram olmadığını ve bu geniş kategori altında farklı tiplerin bulunduğunu belirttiikten sonra, tek-partili sistemi şöyle tanımlar: “(Tek-parti sistemi) tam anlamıyla tekelci, iktidar üzerinde her türlü rekabeti, yarışmayı ve paylaşmayı reddeden bir sistemdir. Ancak, bu ortak niteliğe rağmen, bütün gerçek tek-parti sistemlerini aynı kategoriye sokmak mümkün değildir” (Kapani, 1996: 177). Kapani, tek-parti sistemleri arasındaki ideolojik yoğunluk, yönetim tarzı ve iç yapı açısından ortaya çıkan farkları göz önünde bulundurarak bunları başlıca iki grupta toplar: totaliter tek-parti ve otoriter-pragmatik tek-parti. Totaliter tek-parti sisteminin ayırt edici özelliği, kapsayıcı bir ideolojiye dayanmasıdır ve sistemli bir dünya görüşünü benimser. Totaliter tek-partinin amacı, bu temel ideolojinin gerektirdiği bir toplum modeli oluşturmaktır. Bu nedenle toplum hayatını tamamen kontrol altında tutarak ekonomik, sosyal ve siyasi faaliyetlere müdahalede bulunur hatta bunlara yön verir. Bu tür sistemlerin komünist ve faşist tek-parti rejimleri tipik örnekleridir. Öte yandan, otoriter-pragmatik tek-parti sistemleri sıkı ve kapsayıcı bir ideolojiye dayanmazlar. Daha çok milli birliği sağlama, ekonomik kalkınma ve siyasi modernleşme

gibi belirli hedeflere odaklanırlar. Partinin kontrolü toplumun tüm alanlarına yayılmaz. Yönetim tarzı ve parti içyapısı, totaliter tiplerle karşılaştırıldığında daha esnektir. Bazen bu sistemler gelecekteki çok partili düzenin çekirdeğini içlerinde barındırabilirler. Kapanı, pragmatik tek-parti sistemine örnek olarak, Türkiye’de CHP’nin tek-partili dönemini ve bugün üçüncü dünya ülkelerinin bir kısmında uygulanan rejimleri gösterir. Kapanı’nın tek parti sistemlerinin ideolojik ve yönetim tarzlarına ilişkin görüşleri, Türkiye’deki tek-parti dönemi değerlendirmelerinde sıkça kullanılan bir yaklaşımı temsil etmektedir (Kapanı, 1996: 177-179).

Bu görüşler ışığında tek-parti sistemlerine ilişkin yaklaşımları genel olarak ideolojisine, amacına ve uygulanma tarzına göre otoriter-pragmatik, totaliter ve vesayetçi tek-parti sistemleri olarak kategorilendirmek mümkündür. Bu üç ayırım, Türkiye’deki tek-parti dönemine ilişkin akademik perspektiflerin de odak noktasıdır.

2. Türkiye’de Tek-Parti Dönemi ve Tek-Parti Sistemi Üzerine Değerlendirmeler

Türkiye’de sosyal bilimler alanında sıkça çalışılan bir konu olan tek parti dönemi veya tek parti yıllarına ilişkin akademik perspektifler oldukça çeşitlidir. Bu perspektifler, tek parti döneminin hangi tarihleri kapsadığına dair farklı görüşleri de içerir. Örneğin, Halil İnalcık, tek parti döneminin Kurtuluş Savaşı ile yani 1919 yılında başladığını ve çok partili hayata geçiş ile 1946 yılında sona erdiğini savunmaktadır (İnalcık, 2004: 88). Mete Tunçay ise, Türkiye Cumhuriyeti Tek-Parti Dönemi’ni 1925-1946 yılları arasında kapsadığını iddia ederek dönemin başlangıcı olarak 4 Mart 1925 tarihli Takrir-i Sükûn Kanunu’nu işaret eder. Tunçay bu tespitini şu açıklamalarla ortaya koyar:

“Bir dönemin sona erdiğini ve başka bir dönemin başladığını söylemek için aralarında belirgin farklar olmalıydı. Ancak, 29 Ekim’in birkaç ay öncesinden birkaç ay sonrasına kadar, biçimler dışında pek bir şeyin değişmediğini düşünüyordum. Ancak daha sonra fark ettim ki, Şeyh Sait İsyanını takiben 1925 Mart’ında çıkarılan ‘Takrir-i Sükûn Kanunu’ ile kamusal yaşamda temel değişiklikler meydana gelmişti. Bu tarihten önceki ve sonraki dönemler arasında bir kopukluk vardı. 1925’te bir ‘siyasi dönem’ sona erdi ve bir ‘idari dönem’ başladı” (Tunçay, 2005: 239).

Tevfik Çavdar da “Serbest Fırka ve aynı dönemde kurulan diğer iki parti olan Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası ve İktisat Fırkası’nın kapatılmasının ardından tek parti döneminin başladığını” ifade etmektedir (Çavdar, 2004:

358). Sistemdeki parti sayısının teke düşmesiyle başlatılan dönemin tarih aralığı için 1930-1946 yılları önerilmektedir.

Tek parti döneminin sınırlarını ve özelliklerini anlamaya yönelik çeşitli yaklaşımları temsil eden farklı görüşler, tarihçiler ve sosyal bilimciler arasında devam eden bir tartışma konusudur. Döneme ilişkin farklı görüşler tek partili yıllarda hüküm süren rejimi de kapsamaktadır. Konuya ilişkin farklı akademik perspektifleri üç ana kategori altında özetlemek mümkündür: otoriter, totaliter ve demokratik geçiş dönemi ya da vesayetçi tek-parti.

2.1. Otoriter Rejimlerin Karakteristik Özellikleri ve Kemalist Tek-Parti Üzerine Değerlendirmeler

Birinci ayırmda yer alan tek-parti sistemlerine ilişkin değerlendirmeler ışığında otoriter tek-parti sistemlerinin karakteristik özellikleri şöyle özetleyebilir: Otoriter tek parti sistemlerinde - Siyasal süreç bir kişinin veya küçük bir grubun tekelindedir. Muhalefet, devrime ya da ulusa ihanet ve güvenliği tehdit etmekle suçlanır. Bu yönetim türü toptancılık değil, dışta bırakıcılık ile nitelenir. - Katı ve kapsayıcı bir ideolojiye dayanmazlar. Bunlar daha çok milli bütünleşmeyi sağlama, ekonomik kalkınmayı ve siyasal modernleşmeyi gerçekleştirme gibi belirli hedeflere yönelmişlerdir. - Bütün toplumu kapsama gücü ya da isteği olmayan bir denetim sistemidir. Partinin kontrolü bütün faaliyet alanlarına yayılmaz. - Kişi yüceltmeleri, -önderin karizması, meşrulaştırıcı tarihsel mitoloji, -ulusal birlik ve dayanışmanın vurgulanması ve sınıf çatışmalarının inkârı gibi bir takım etkinlikler geniş rol oynar.

Otoriter tek-parti sistemlerine ilişkin yukarıda belirtilen nitelikler esasında, Türkiye'deki tek-parti sistemine yönelik geliştirilen değerlendirmelerin ağırlığını oluşturmaya da belli başlı uygulamalar ve politikalar bu başlık altında sunulabilmektedir. Örneklerine kısaca yer verilerek bu tespit açıklanmaya çalışılacaktır.

- Siyasal süreç bir kişinin veya küçük bir grubun tekelindedir

Türkiye'deki tek-parti dönemi üzerine çalışan tüm sosyal bilimcilerin (tek-parti dönemini otoriter olarak değerlendirsin ya da değerlendirmesin) üzerinde ortaklaştıkları bir kanı vardır; Türkiye'deki tek-parti yönetimi, en üstteki önderin (Mustafa Kemal Atatürk) ve onun oluşturduğu grubun (Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti içinde "birinci grup" olarak örgütlenen milletvekilleri) tekelindedir. *Örneğin, Bülent Tanör; Mustafa Kemal'in sahip olduğu yetkileri aşağıdaki şekilde sıralamaktadır: Mustafa Kemal zaten TBMM Başkanı, bakanlar kurulunun doğal başkanı, TBMM ordularının başkomutanı, Birinci Grup ve Halk Fırkası*

başkanıydı. Cumhuriyetin ilanının ardından cumhurbaşkanı seçilmekle, devlet başkanlığı yetkilerini de kuşanmış oluyordu (Tanör, 2002: 244). Tanör'e ek olarak Cemil Koçak da cumhurbaşkanlığı yetkilerini şu şekilde sıralamaktadır: Cumhurbaşkanı seçilen kişi parti üyeliği ve milletvekilliği sıfatlarını koruyordu. Bu nedenle cumhurbaşkanı aynı zamanda parti üyesi, milletvekili ve parti genel başkanıydı. Sonuç olarak, tek partili rejimde, cumhurbaşkanının aynı zamanda iktidar partisinin genel başkanı olarak meclise, yani fiiliyatta kendi partisinin milletvekillerine görüş bildirmesi, öneri getirmesi hatta talimat vermesi, doğal bir kabul görmekteydi. (Koçak, 2004: 120).

Tanör, şeflik sistemi ve otoriter yönetim ilişkisi ve bunun siyasal yaşamda sahip olduğu gücü/ etkiyi şu değerlendirmelerle aktarmaktadır: “Şeflik sistemi otoriter düzenin bir göstergesidir. ‘Ebedi Şef’ ya da Milli Şef’ rejimin gerçek otorite odağıdır. Devletin, partinin ve büyük çapta da yürütmenin fiilen başı olmaları onlara bu gücü kazandırmaktadır. Ayrıca her iki lider (özellikle Atatürk) büyük tarihsel ağırlığa sahiptir ve ordu üzerinde de nüfuz sahibidir.” (Tanör, 2002: 344).

Tek önderin/ şefin egemen olduğu siyasal sistemde meclis yalnız göstermelik bir kurum niteliği taşımaktadır. Tek-parti yönetiminde milletvekilleri cumhurbaşkanı tarafından atanmış, iki dereceli, açık oylama ve gizli sayım usule göre çalışmıştır. Cemil Koçak, TBMM'nin sahip olduğu işlev ve görevleri hakkında şunları söylemektedir:

“Gerçekte, siyasi karar alma organı, meclis değil, fakat dar bir kadroydu. Başta cumhurbaşkanı ve başbakanın oluşturduğu, parti yönetimi dahi tam olarak kapsamayan bu dar kadronun aldığı siyasi kararlar, önce iktidar partisinin meclis grubunda benimseniyor en sonunda meclis tarafından tasdik ediliyordu. ...Meclis, dar bir kadro içinde alınan kararların meşrulaştığı ve yasalaştığı bir kurumdu” (Koçak, 2004: 122).

Zürcher'in TBMM'nin işlevlerine ve çalışma tarzına ilişkin değerlendirmeleri ise şöyledir: 1924 Anayasası'na göre, tüm iktidar ulusun egemenlik iradesinin tek meşru temsilcisi olan TBMM'de bulunuyordu. Ancak, Cumhuriyet Halk Fırkası (CHF) liderlerinin 1924'te muhalefetin ortaya çıkışına tepkisiyle parti disiplini oldukça sıkılaştı. Bu sıkı parti disiplini, serbest tartışmalara ancak meclis grubunun kapalı toplantılarında izin verilmesi anlamına geliyordu. Bu toplantılarda, herhangi bir konuda alınan bir karar sonrasında milletvekilleri çoğunluğun kararına uymak zorundaydılar ve mecliste bu kararın lehine oy kullanmak mecburiyetindeydiler (Zürcher, 1998: 258).

- Muhalefetin İlğası

Otoriter tek-partilerin belli başlı özellikleri arasında yer alan muhalif hareketlerin ve partilerin ilgası, Kemalist tek-parti döneminde de önde gelen politik uygulamalar arasındadır. TBMM'nin kuruluşundan (ve daha öncesinden) başlayarak TBMM'nde alternatif güç odaklarının mevcut olduğu bilinmektedir. Ancak, tek-parti süresince bu alternatif güç odakları güdümlü siyaset yapmaya zorlanmış, aksi olduğunda ise kapatılmıştır.

- Tek-Parti İdeolojisi Sorunu

Otoriter tek partiyi diğer tek parti türlerinden ayıran kıstaslardan bir diğeri iyi işlenmiş, kapsayıcı bir ideolojiden yoksun olmadır. Kemalist tek-parti ve genel olarak Kemalizm bu açıdan değerlendirenlerin ortak kanısı, Kemalist tek-parti ideolojisinin katı ve kapsayıcı (totaliter) bir ideolojiye sahip olmadığı yönündedir. Bu görüşlere şu yazarların görüşleri örnek gösterilebilir:

“1930'larda ortaya çıkan Kemalizm ya da Atatürkçülük kavramlarını birlikte oluşturan düşünceler ya da ülküler bütünü, doğal şekilde yavaş yavaş, bir süreç içerisinde gelişti. Kemalizm tutarlı ve her şeyi kapsayan bir ideoloji halini asla almadı. Kemalizm bir tutumlar ve kanılar bütünüydü. Bu tutum ve kanıların ise ayrıntılı bir tanımı hiç yapılmadı” (Zürcher, 1998: 264).

“Kemalist rejimde teorileştirilip kalıplaşmış bir öğreti (doktrin) ya da ideoloji bulunduğu söylemez. Şüphesiz bir dünya görüşü, felsefesi vardır” (Tanör, 2002 :347).

Bu görüşün bir ‘öğreti olmayıp’ esnek bir ilkeler bütünü oluşturduğu kanısı inceleyenlerin çoğunca ifade edilmiştir” (Mardin, 1983: 86). Örneğin Tunaya’göre “Atatürkçülük, devrimin lideri olarak Atatürk’ün açıklamalarıyla, yorumlarıyla boyutlanan, geniş anlamda bir kuruluş ve kurtuluş ideolojisidir” (Tunaya, 1983: 89). Murat Belge’ye göre ise, “Kemalizm... bir öğreti getirmekten kaçınmıştır. Hayatın bütününe evrensel ölçüde açıklama iddiasında bulunmaz... Bu özellikleri itibariyle de esnek ve pragmatiktir” (Belge, 2004: 38).

- Kişi Yüceltmeleri

Otoriter tek-partili sistemlerin sahip olduğu diğer bir özellik de, kişi yüceltmelerinin varlığıdır. Mustafa Kemal’e verilen “Atatürk” yani bütün Türklerin atası soyadı başta olmak üzere, kullanılan tüm sıfatlar, Kemalist rejiminin bu özelliği de bünyesinde barındırdığının ispatı olarak öne sürülür. Örneğin Zürcher, Kemalist tek-partinin otokratik özellikleri arasında yer alan kişi yüceltmesine ilişkin şu değerlendirmeleri yapmaktadır: “(Kemalizm) bir

ideoloji olarak tutarlılıktan ve belki de daha önemlisi, duygusal çekicilikten yoksundu. Bu ideoloji boşluğu, Mustafa Kemal'in sağlığında çevresinde gelişen ve ölümünden sonra daha da artan kişi yüceltmesi bir dereceye kadar doldurmaktaydı. Mustafa Kemal ulusun babası, kurtarıcısı, öğretmeni olarak sunuluyordu" (Zürcher, 1998: 265).

- Meşrulaştırıcı tarihsel mitoloji

Kemalist tek-partinin otokratik niteliklere sahip olduğunu ileri süren araştırmacıların bir diğer ortak iddiası da rejimin meşrulaştırıcı tarihsel mitolojilere başvurduğu yönündeki değerlendirmelerdir. Yazarlara göre, Kemalist rejimde oluşturulmaya çalışan meşrulaştırıcı tarihsel mitolojinin kaynakları "Tarih Tezi" ve "Güneş Dil Teorisi"dir.

Örneğin, Feroz Ahmad, Kemalist rejimin devrim mitolojisi yaratmaya yönelik çalışmalarda bulunduğunu belirtir (1995: 115). Taner Timur'da konuya eğilerek, meşrulaştırıcı tarih mitinin nasıl oluştuğunu ve kurumsallaştığını anlatır: "Mustafa Kemal Atatürk, 'ulusal kimlik' arayışları içinde bakışlarını eski uygarlıklara çevirmiş, nasıl Yunan ihtilalinde Eski Yunanistan ile bir özdeşlik kurulmuşsa, Türk ihtilalinde de eski Anadolu ve Mezopotamya uygarlıkları ile bir özdeşlik kurulmak istenmiştir. Bu yöndeki çalışmaları desteklemek üzere Türk Tarih Kurumu ve Türk Dil Kurumu gibi araştırma merkezleri kurulmuş ve bunlar cömertçe finanse edilmiştir" (Timur, 1998: 16)

-Ulusal Birlik ve Dayanışmanın Vurgulanması

Kemalist ideolojiyi, otoriter ideolojiler kategorisine dâhil edenlerin vurguladığı bir diğer unsur, toplumdaki çatışmaların inkârı ve ulusal birlik, dayanışmanın varlığına ilişkin söylemlerin üretilmesidir. Özellikle parti programının temellerinden birini oluşturan halkçılık ilkesi bu bağlamda değerlendirilmektedir.

Halkçılık ilkesine göre, toplum sınıflardan değil, farklı meslek gruplarına ayrılmış bireylerden oluşan bir topluluktur. Rejim, çeşitli meslek grupları arasında bir bağ olduğunu ve ekonomik menfaat çatışmalarının bulunmadığı varsaymıştır. Bu görüşe göre siyasi partilerin kuruluşu sınıfsal çatışmaların bir sonucudur. Ve tüm meslek gruplarının menfaati aynı olduğu için tek parti siyaset için yeterlidir. Kemal Karpat'ın değerlendirmesine göre, "Bütün bu düşünceler siyasi partiler ve devlet hakkındaki otoriter dar görünüşün sakat sonuçlarıdır" (Karpat, 1996: 63).

2.2. Totaliter Rejimlerin Karakteristik Özellikleri ve Türkiye’de Tek Partili Yıllara İlişkin Değerlendirmeler

Totaliter tek-parti sisteminin belirgin özelliklerinden biri, kapsamlı bir ideolojiye dayalı olarak toplumu bütünsel bir şekilde kontrol etme amacını taşımaktadır. Parti, tüm toplum hayatını bu ideolojiye göre düzenlemeye çalışır ve sıkı bir denetim altında tutar. Totaliter tek-partilerin diğer bir özelliği ise devletin hayatın her anını ve her alanını kontrol altına almaya çalışmasıdır. *Kemalist Tek-Parti’ye yönelik değerlendirmelerde her ne kadar bütünsel bir totaliterlikten söz edilmese de dönemin kısmi totaliter uygulamalara sahne olduğu iddia edilmektedir.* Örneğin Eric Zürcher’e göre, Kemalist rejim başta basın ve eğitim kurumlarını kontrol altına almış sonra bu kontrolünü siyasal alanın tüm kurul ve kurumlarına, ekonomiye, hukuka ve sivil topluma değin genişletmiştir. Cumhuriyet Halk Fırkası’nın totaliter eğilimlerini açıklayan Zürcher, “Kemalistlerin bir diğer büyük girişimi aile hukukunun tam laikleştirilmesi idi; dini nikâhın ve çok eşliliğin kaldırılmasıyla halkın günlük yaşamına müdahale edilmekteydi.” (Zürcher, 1998: 253) derken bu ve bunun gibi birçok girişimlerle tek-parti sisteminin aslında totaliter sistemlerde olduğu gibi bireylerin hayatına müdahale eden uygulama örnekleri de gösterdiğini ifade etmektedir.

Kemal Karpat da, her ne kadar Kemalist rejimin totaliterlikten uzak olduğunu belirtse de, tek-partili dönemin sona erişinin on beşinci yılında yazdığı kitabında şu değerlendirmelerde bulunur: “Osmanlı İmparatorluğu’nun orduda girişmiş olduğu az sayıdaki ilk reformlarda ifadesini bulan ‘İslahat’ fikri Cumhuriyet devrinde ‘İnkılâp’ devrim fikrine çevrildi. İnkılâp, toplumun gelenekçi hayat tarzını, fikirlerini ve müesseselerini baştan sona değiştirmek amacı güden bir devlet teorisini ifade ediyordu” (Karpat, 1959: 20). Kemalist rejimin giyim-kuşamdan ibadet alışkanlıklara kadar toplumu değiştirme çabalarına denk düşen uygulamalarının yanı sıra gündelik hayata müdahalesi de bazı araştırmacılar tarafından kısmi olarak totaliter rejim uygulamalarına yakın bulunarak değerlendirilmektedir.

Kemalist Tek-Parti Dönemi’nin totaliter rejimlere yakın olarak değerlendirildiği nokta, totaliter rejimlerin ortak özelliği olan “sivil toplumun ilga edilmesi” olarak görülür. Örneğin Zürcher’in değerlendirmelerine göre Kemalist Tek-Parti “Bağımsız toplumsal ve kültürel örgütleri yasaklayıp, ülkenin tüm kültürel ve düşünsel yaşamını doğrudan kendi denetimleri altına alarak ülkedeki nüfuzlarını pekiştirmişlerdir” (Zürcher, 1998: 262). Kemalist rejimin sivil toplum alanındaki toplumsal ve kültürel kuruluşlara ilk müdahalesi Türk Ocakları’nın kapatılmasıdır. Türk Ocakları, İttihat ve Terakki döneminden kapatıldığı sürece kadar devlet denetimine dâhil

olmadan görece özerkliğini sürdürebilmiş bir örgüttür. Ocakların kapatılması ile Halkevlerinin doğrudan Ocakların binalarına teşkilatlanmalarını bu tür “bağımsız ya da yarı bağımsız örgütlerin yeni ve devlet güdümlü örgütlere ikamesi” olarak görülmektedir. Basına ve üniversitelere yönelik müdahaleler özellikle liberal ya da sosyalist muhalefeti benimseyen gazete ve dergilerin kapatılması da bu bağlamda değerlendirilmektedir (Keyder, 1995: 118).

Tek parti yönetiminin otoriter ve totaliter partilerle kısmi benzerliklerini vurgulayan yazarların metinlerinde aynı zamanda bu rejimlerle farklılıklarının da altını çizildiği görülebilmektedir. Örneğin Zürcher, tek parti rejiminin bütüncül- totaliter rejimlerden farklı yanlarının daha çok olduğunu söyleyerek bu farkları şöyle sıralamaktadır:

“...Kemalistler, halkı, kendi amaçları doğrultusunda büyük çaplı ya da daimi şekilde seferber etmeye hiç kalkışmadılar. Atatürk’ün bu yıllarda vermiş olduğu nutuklardan bir tekinin bile faşist tarzdaki büyük bir kitle toplantısında verilmediğine dikkat çekicidir. Ayrıca, Kemalist devlet su götürmez bir şekilde otoriter ve totaliter olmasına karşın, her istediğini yapacak güçteki bir liderin varlığından, kendi meşruiyetine sahip yol gösterici bir siyasal ilke, bir ‘lider ilkesi’ türetilmemiştir. Parlamentosu olan demokratik bir sistem görüntüsü titizlikle sürdürülmüştür. Son olarak, İtalyan örneğine göre Türk örneğindeki büyük ve kesin bir farklılık da, askeri söylem ve yayılmacı propaganda ve politikaların yokluğudur” (Zürcher, 1998: 271).

Zürcher’in değerlendirmelerinin bir benzeri de Tanör’ün Kuruluş ve Kurtuluş adlı kitabında, “Otoriterlik/ Totaliterlik Tartışması” içinde yer almaktadır. Tanör, Kemalist rejimin “İktidar yapısı ve pratiği bakımından totaliter rejimlerle kıyaslanmayacak verilere” sahip olduğunu söylemektedir. Bu veriler Tanör’e göre şunlardır: Tek parti içinde katı bir disiplin bulunmamakta ve parti ülkeyi yaygın bir şekilde kontrol eden bir örgüt olarak kabul edilmemektedir. Totaliter partilerin aksine, CHP’nin milisleri, hücreleri veya üyelerin üniformaları gibi belirgin özellikleri yoktur. Kitleli ihraçlar veya sürgünler nadiren meydana gelmiştir. Liderin konumu, totaliter rejimlerdeki emsallerinden farklıdır. Totaliter rejimlerdeki gibi büyük kalabalıklara yönelik histerik ve demagojik gösteriler düzenlenmemiştir. Lider ile kitleler arasındaki ilişkiler, totaliter diktatörlüklerde görüldüğü gibi korkuya veya örgütlenmiş ve manipüle edilmiş sevgiye dayanmamış, daha çok gönüllü ve doğal bir sevgiye dayalıdır. Askeri unsur, totaliter bir militarist karakter göstermemiştir. Baskı ve güç uygulamaları totaliter rejimlerle kıyaslanmayacak derecededir. Rejimin baskıcılığı genel alanlardan ziyade belirli konulara yönelmiş, şiddet asgari düzeyde tutulmaya çalışılmıştır (Tanör, 2002: 349-351). Tanör özetle, Kemalist rejimin çoğulcu

ve özgürlükçü anlamda demokratik değil, otoriter bir karakter taşıdığını ama kesinlikle totaliterlikten uzak olduğunu belirtmektedir.

2.3. Vesayetçi Tek-Parti Tartışmaları ve Kemalist Tek-Parti Üzerine Değerlendirmeler

Türkiye'deki tek-parti döneminin niteliğine ilişkin açıklamaların en yoğunlaştığı kategori, rejimin “vesayetçi”² niteliğine ilişkindir. 1923-1946 yılları arasındaki CHP'ye ilişkin “demokratik sistemin hazırlayıcısı vesayet partisi” tespiti yerli ya da yabancı birçok yazar ve düşünür tarafından benimsenen bir görüştür.

Kemalizm-demokrasi ilişkisini vesayet kavramı açısından değerlendiren görüşleri irdeleyen Levent Köker, vesayetçi ideoloji ve vesayetçi rejimler kavramıyla Türkiye'deki tek-parti dönemini değerlendirenlerin, dönem boyunca demokratik bir sisteme bilinçli olarak geçilmek istendiği düşüncesine dayandıkları ve “Kemalizm ve Cumhuriyet Halk Partisi'nin tek-parti dönemi üzerinde kullandıkları vesayet kavramı, 1945'te gerçekleşen çok partili siyasal yaşama geçişin daha önceden hedeflenmiş olduğu düşüncesini içerdiğini” (Köker, 2005: 215) belirtmektedir. Köker “Vesayetçi ideoloji rejimi olarak Kemalizm yorumlarında, geleneksellikten modernliğe geçişte ileri bir aşama anlayışının varlığı görülmektedir. ... Kemalizm, toplumu ‘ilerleme’ yoluna sokan iyileştirici bir ideoloji olarak kavranmaktadır” (2005: 218) diyerek, dönemin CHP'sini vesayetçi parti olarak değerlendiren görüşlerin ortak paydalarının altını çizmektedir.

Türkiye'deki tek-parti sürecine ilişkin, vesayetçi parti/rejim yaklaşımını benimseyen akademik perspektifleri ve bu perspektiflerin eleştirilerini sırasıyla şöyle sunabiliriz:

Duverger, birinci ayırmda da belirtildiği gibi, Kemalist rejimin demokrasiyi hazırlayan vesayetçi nitelikleri olduğunu söylemektedir:

“Bu partinin başta gelen özelliği, demokratik ideolojisindedir. Bu ideoloji, hiçbir zaman, Faşist ya da Komünist kardeşleri gibi, bir Tarikat ya da Kilise niteliği taşımamış; üyelerine bir iman ya da bir mistik empoze etmemiştir; Kemalist devrim, özü bakımından pragmatiktir. Ödevi, Orta-Doğu uluslarını modernleşmelerini önleyen başlıca engele, yani İslamiyet'e karşı

2 Vesayet: “vasilik ve tavsiye” demekken, vasi: “vesayeti yüklenen kimse, henüz reşit olmamış çocuğun işlerini bakmakla mükellef kimse” ya da “Bir yetimin ya da akılcı zayıf, hasta birinin malını yöneten kimse” anlamına gelmektedir. Türkiye'deki tek-parti döneminin demokratik niteliğini açıklamaya çalışan düşünürlerin bu kelimeyi seçmesinin üzerinde durmak lazımdır. Dikkat çekici olan, vesayet kavramının, tek parti yönetimi içinden ya da destekleyicilerinden değil, partiyi demokratik süreci hazırlayan bir geçiş partisi olarak gören siyaset bilimcilerin geliştirmiş/ adını koymuş olmasıdır.

mücadele ederek, Türkiye'yi 'Batılılaştırmak' olmuştur. Partinin yönetici kadrolarının anti-klerikal ve akılcı tutumu, onları açıkça on dokuzuncu yüzyıl liberalizmine yaklaştırmıştır... Adının 'Cumhuriyetçi' oluşu bile, bu partiyi, yirminci yüzyılın otoriter rejimlerinden çok Fransız Devrimine ve on dokuzuncu yüzyıl terminolojisine yaklaştırmaktadır. Faşist rejimlerde her gün rastlanan otorite savunusunun yerini, Kemalist Türkiye'de demokrasi savunusu almıştır... Türk tek-parti sistemi, hiçbir zaman bir tek-parti doktrinine dayanmamış; tekele temsili bir nitelik vermemiş; onu sınıfsız bir toplumun varlığıyla ya da parlamenter çekişmeleri ve liberal demokrasiyi ortadan kaldırma arzusuyla meşrulaştırmaya çalışmamıştır. Sahip olduğu tekelden dolayı daima rahatsızlık, hatta utanç duymuştur. ...Parti liderlerinin gözünde tekel, Türkiye'deki özel siyasal durumun bir sonucu olmuş ve çok-partili sistem ideal olmakta devam etmiştir" (Duverger, 1974: 359-361).

Ahmad de Kemalist tek partinin ve kurucu ekibinin vesayetçi bir anlayışa sahip olduğunu kanısındadır: "Mustafa Kemal, yaşadığı süre içinde tam olarak yürürlüğe koymadıysa da, liberal kurumların –partiler, sendikalar, özgür basın ve düşüncelerin serbestçe ifade edilmesi- akılcılığını benimsedi. Kurduğu rejimin temel varsayımı, Türk toplumu uygun gelişme aşamasına gelir gelmez bu kurumların yürürlüğe konulacağı idi" (Ahmad, 1995: 84) açıklamaları bunu kanısını ortaya koymaktadır.

Walter Weikar da, Türkiye Tek-Parti Dönemi'ne ilişkin vesayetçi rejim tanımlamasını yapanlardandır: "1923'ten 1946'ya değin tek-parti dönemindeki 'vesayet', Türkiye'de hem modernleşme hem de demokrasi için kesin bir yarar sağlamış ve bunun sonucunda Türkiye 'siyasi kalkış' – yani, gerek çeşitli grupların çıkarlarını geliştirmekte demokratik sürecin kendi kendisini sürdüren biçimde kullanılması, gerekse bir bütün olarak ulusun kesintisiz ekonomik, toplumsal ve siyasal modernleşmesi- için elverişli bir duruma sokulmuştur" (Akt. Tunçay, 2005: 23).

Türkiye'de tek-parti dönemine ilişkin vesayetçi tek-parti görüşleri savunan Tunaya, Türkiye'de tek-parti dönemini değerlendirirken, CHP'nin ideolojik amaçları ve kalıcılık-geçiciliği açısından bir "vesayet partisi" niteliğini taşıdığını söyler. Tunaya:

"... Bazı tek-parti rejimleri, geçici olduklarını ve demokratik ve uygarca bir düzene varmak için köprü olduklarını ilan etmişlerdir. Geri kalmış ülkelerde bu duruma daima tanık olunmuştur, bugün de olunmaktadır. Böyle bir tek-parti bir çeşit vesayet rejimi kurar. ... Bu partinin tek-partilerde gördüğümüz, niteliklerinin birçoğuna sahip olduğu bir gerçektir. Ne var ki, totaliter olmamakta, olamamaktadır. Ve demokratik bir sistemin hazırlayıcı

olduğu için, kendi sonunu kendisi hazırlamaktadır” (1980: 314) demektedir. Tunaya, CHP’ni şu aşamalarla açıklamaktadır:

“1- Milli manevi kuvvetleri bir mihrakta toplayan bir dernekten (vatanperverler kitlesinden) siyasi bir partiye geçiş; 2- Bu teşekkülün tek ve kaplayıcı (totaliter) bir partiye inkılabı; 3- Nihayet bu hüviyetin terki ile çok partili rejimin demokratik unsuru haline gelişi. Cumhuriyet Halk Partisi’nin 1923’ten beri takip ettiği bu hat, bir ‘inkışaf seyri’ olmaktan ziyade, bir ‘istihaleler zinciri’dir, düz değildir ve yapısındaki tahayyüllerin sarsıntılarını da ifade bakımından ehemmiyetlidir” (Tunaya, 1952: 560-561).

Özbudun’da Kemalist tek partiye ilişkin, vesayetçi parti değerlendirmesi yapılmaktadır. Özbudun’un açıklamaları şöyledir:

“Tek-parti sisteminin, kısmi bir sosyal değişmeyi öngören araçsal bir ideoloji ile meşrulaştırılması halinde, ‘vesayetçi’ bir sistem ortaya çıkar. Vesayetçi rejimlere Atatürk Türkiye’si... örnek gösterilebilir. Vesayetçi ideoloji... bir kısım sosyal grupların iktidardan uzak tutulmalarını meşrulaştırırsa da, totaliter sistemlerde olduğu gibi tam bir sosyal atomlaşmaya, eski plüralist yapının kökten yıkılmasına yol açmaz. Vesayetçi rejimler için istikrarsızlık tehlikesi, rejimin kısmî sosyal değişim amaçlarının gerçekleştirilmesiyle ortaya çıkar. Vesayetçi ideoloji, totaliter ve kiliyastik ideolojiler gibi sürekli bir meşruluk kaynağı olmadığından, sınırlı hedeflerinin gerçekleşmesiyle birlikte, meşruluğunun dayanağını da kaybeder” (Özbudun, 1974: 118).

Bu değerlendirme, Kemalist tek parti yönetiminin özgün bir ideolojik temele dayandığını ve bu ideolojinin belirli sosyal değişim hedefleri olduğunu ve bu hedeflerin gerçekleşmesiyle birlikte meşruluğunun sorgulanabilir hale gelebileceğini öne sürmektedir. Vesayetçi parti yaklaşımı, Kemalist Tek-Parti döneminin siyasi ve toplumsal dinamiklerini anlama konusunda önemli bir perspektif sunmaktadır. Kemal Karpat da Türkiye’deki tek parti sisteminin vesayetçi bir nitelik taşıdığını ifade eder ve Türk siyasi rejiminin üç aşamadan geçtiğini açıklar. Karpat’a göre birinci aşama Jön Türkler dönemidir. Bu dönemle birlikte siyasi partiler, meşrutiyet ve parlamentarizm kavramları gündeme gelmiştir. İkinci aşama, 1945’e kadar süren tek-partili cumhuriyet yönetimini içerir ve bu dönem Türkiye için siyasi olgunlaşma dönemidir. Bu süreç, demokrasinin sosyal ve ekonomik temellerini hazırlamıştır. Üçüncü aşama ise 1946’da başlayarak devam eden dönemi kapsar ve burada amaç demokratik temellere dayalı çok partili bir rejimin kurulmasıdır. Karpat, özellikle ikinci aşamanın Türkiye’de siyasi gelişimin ve demokratik yapıların oluşumunu hazırlayan vesayetçi bir nitelik taşıdığını belirtir. (Karpat: 1996: 354).

Ahmet Taner Kışlalı da *Siyaset Bilimi* başlıklı kitabında, “Kemalist tek-partinin görevi, toplumu çoğulcu bir demokrasiye hazırlamaktı. Tek-partili sistem sürekli değil, sadece bir geçiş dönemi için öngörülmişti” (Kışlalı, 1992: 279) diyerek Kemalist tek-partiyi vesayetçi olarak değerlendirenler arasında yerini alır. Kemalist tek-parti döneminin amacını ve işlevini demokrasiyi hazırlamak olarak gören bir başka siyaset bilimci de Bülent Tönör’dür. Tönör’e göre:

“Rejim ve tek partisi demokrasiyi ulaşılması gerekli bir amaç sayıyorlardı. Tek partililik sürekli değil, geçici bir modeldi. Nitekim 1930 ve 1945’te çok partililik denemelerine girişildi. ...Bunlar, tek partililikten çok-partililiğe geçişin rejime karşı (rağmen) değil, rejimin mantığına ve idealine uygun olarak gerçekleşmiş olduğunu gösterir. Demokrasiye geçiş rejim açısından kendini inkâr, intihar ya da harakiri demek değildir. Tam tersine, işlevini tamamlamış ve amacına ulaşmış olma şeklinde kabul gördü. Otoriter rejimi isteyenler de İnönü tarafından etkisizleştirildi. Böylece otoriter sistem kendi kararıyla bu yumuşak geçişi gerçekleştirmiş oldu” (Tönör, 2002: 354-355).

Sonuç

Türkiye Cumhuriyetinin kuruluş ve kurumsallaşma yıllarına denk düşen tek partili dönem sosyal bilimciler tarafından sıkça inceleme konusu yapılmıştır. Dönem içindeki politika ve uygulamalarının incelenmesi, Türkiye’nin siyasal gelişimi ve demokratikleşme sürecini anlamak açısından önemlidir. Döneme ilişkin çok sayıda farklı perspektif mevcuttur. Bu kitap bölümünde tek partili sistemlerin genel özellikleri ile Türkiye’de Kemalist tek parti rejimine yönelik farklı akademik değerlendirmeler özetlenmeye çalışılmıştır. Özellikle 1950 sonrası akademik literatürde geçen tanımlamalara yoğunlaşan çalışmada, tüm dünyada örneklerine paralel bir şekilde dönemin bazı uygulamaları totaliter ve otoriter olarak değerlendirilse de ağırlıklı olarak dönemin politika ve uygulamalarının vesayetçi tek parti olarak tanımlandığı tespit edilmiştir.

Kaynakça

- Ahmad, F. (1995). *Modern Türkiye'nin Oluşumu*. Çev. Yavuz Alogan. İstanbul: Sarmal Yayınevi.
- Belge, M. (2004). "Mustafa Kemal ve Kemalizm", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Cilt 2: Kemalizm* içinde, ed. Ahmet İnsel. İstanbul: İletişim, s. 29-43.
- Çavdar, T. (2004). *Türkiye'nin Demokrasi Tarihi 1839-1950*. Ankara: İmge Kitabevi.
- Duverger, M. (1974). *Siyasal Partiler*. Çev. Ergun Özbudun. İstanbul: Bilgi Yayınevi.
- İnalçık, H. (1993). *Osmanlı İmparatorluğu- Toplum ve Ekonomi*. İstanbul: Eren Yayınları
- Karpat, K. H. (1959). *Turkey's Politics: The Transition to a Multi-Party System*. Princeton, New Jersey: Princeton University Press.
- Karpat, K. H. (1996). *Türk Demokrasi Tarihi: Sosyal, Ekonomik ve Kültürel Temeller*. İstanbul: Afa Yayınları.
- Keyder, Ç. (1995). *Türkiye'de Devlet ve Sınıflar*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Kışlalı, A. T. (1992). *Siyaset Bilimi*. Ankara: İmge Yayınları.
- Koçak, C. (2004). "Tek-Parti Yönetimi, Kemalizm ve Şeflik Sistemi: Ebedî Şef/ Millî Şef", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Cilt 2: Kemalizm* içinde, ed. Ahmet İnsel. İstanbul: İletişim, s. 119-137.
- Köker L. (2005). *Modernleşme, Kemalizm ve Demokrasi*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Mardin, Ş. (1983). *Jön Türklerin Siyasi Fikirleri (1895-1908)*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Münci, K. (1996). *Politika Bilimine Giriş*. Ankara: Bilgi Yayınevi.
- Özbudun, E. (1974). *Siyasal Partiler*. Ankara: A.Ü. Hukuk Fakültesi Yayınları.
- Sartori, G. (1976). *Parties and Party Systems. A Framework for Analysis*. New York: Cambridge University Press.
- Tanör, B. (2002). *Kurtuluş Kuruluş*. İstanbul: Cumhuriyet Kitapları.
- Timur, T. (1994). *Türk Devrimi ve Sonrası*. Ankara: İmge Yayınevi.
- Timur, T. (1998). "Osmanlı Mirası". *Geçiş Sürecinde Türkiye* içinde, der. Irvin Cemil Schick ve E. Ahmet Tonak. İstanbul: Belge Yayınları. s. 12-37.
- Tunaya, T. Z. (1952). *Türkiye'de Siyasi Partiler*. İstanbul: Doğan Kardeş Basımevi.
- Tunaya, Z. T. (1980). *Siyasal Kurumlar ve Anayasa Hukuku*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları.
- Tunaya, Z. T. (1984). *Türkiye'de Siyasi Partiler 1: İkinci Meşrutiyet Dönemi*. İstanbul: İletişim Yayınevi.

- Tunçay, M. (2005). *TC’inde Tek Parti Yönetiminin Kurulması (1923-1931)*. İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları (İlk basım 1991).
- Weiner, M. & La Palombara (1966), “The Origin and Development of Political Parties”, ed. Myron Weiner & Joseph LaPalombara”, in *Political Parties and Political Development*. New Jersey: Princeton University Press, s. 3-42.
- Zürcher, J. E. (1998). *Modernleşen Türkiye’nin Tarihi*. İstanbul: İletişim Yayınları.